



ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՅԱԿԱՆ

Է. ՏԱՐԻ 1893

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
 Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կո.:
 Կէկ թիւ ֆրամէ 1 ֆր. — 50 կոս.:

ԹԻՒ 10 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Ո Ր Ս Ո Ր Մ Ն Ա Պ Ե Ն

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՆՈՐԱԳՈՆ ԱՂԲԵՐ ԵՂԵՎԱՆ ԿՈՂՈՇԻՈՑ



նեղի՝ Ե. Գարու մեր
 թարգմանչաց մէջ
 ամենէն բարտաւ-
 որը գտնուեցաւ
 ցայտօր՝ ժամանակիս
 քննական Հետազո-
 տութեան առջեւը:
 Իւր մասին եղած
 յիշատակութիւն-
 ներն առ կորեան՝ եւ առ Մ. Խորենացւոյ՝ միշտ
 մեծարանք եւ ակնածութիւն ազգեցեցին յաջորդ
 դարերուն: Եւ երբ Եզնկայ անուամբ գրու-
 թիւն մ'ալ գտնուեցաւ եւ հրատարակեցաւ,¹

1 Վենետ. 1833, էջ 20 եւ 21:
 2 Վենետ. 1843, էջ 258:
 3 Գիրք ընդգիտութեանց որտեղէլ ի որոյ Եզնկայ
 կ'որոշուի: Իւսիր 1762—3: Եզնկայ կ'որոշուի Երջ աղան-
 օղոց Վենետ. 1826 (այստեղ կը գործածենք մեր): 1850: Փա-
 րիզ, 1860: Կ. Պոլսի 1819:

մէջ այնուհետեւ Եզնկի բարձէ ի բարձ բար-
 ձրացաւ՝ իւր գործոյն մէջ ցուցած աստուածա-
 բանական եւ փիլիսոփայական խորին Հմու-
 թեանն համար: Նայման,¹ Վիտաիլման,² տը
 Քլորիդալ,³ Երման տը Վիքքերիսկ,⁴ Տիւրրիէ,⁵
 Կ. Եզնան,⁶ Վենետացի Միլիթարեան Վ. Մը,⁷
 Անգղիացի ոմն,⁸ Մարգէն,⁹ Ֆելթթէր,¹⁰ Լ. Գա-
 ռեգիւն,¹¹ մին քան զմիւսն աւելի աշխատեցան
 բացատրութիւններ գտնել Եզնկայ աստուածա-
 բանական փիլիսոփայական Հմութեանց շարք
 բացատրելու: մինչեւ Ֆելթթէր Եզնկայ այս
 փոքրիկ գործը «Հայրագիտական գրականու-
 թեան մէջ եղական» հրատարակեց:

Եզնկայ փառաց 'Խախանձորդ, մը մինչեւ
 այս ժամանակ չգտնուեցաւ բնաւ: Մեր Խախի
 մատենագրական երկերուն վրայ լոկ զմայելու-

1 Neumann, „Zeitsehr., f. d. hist. Theologie.“
 Bd. IV.; „Hermes“, Bd. 33.
 2 Wundtschmann, „bayer. Annalen“ v. 23 Jan. 1834.
 3 P. E. Levaillant de Florida, Coup d'oeil sur
 l'Arm. Paris, 1847, p. 1. Réceptes du Docteur Ezniq;
 — Réfutation des différentes sectes des païens, par
 Ezniq, Paris, 1853.
 4 Armand de Wickering, Ezniq de Goghpe...
 et son traducteur français: „Revue de l'Orient“ t. V,
 p. 207—216.
 5 E. Dulaurier, Cosmogonie des Perses, d'après
 Ezniq; „Revue de l'Orient“ Paris, 1857, Avril, p. 253—62.
 6 Ռուսերէն՝ Հին մագրու վարդապետութեան վրայ:
 Ս. Պետերբ. 1858:
 7 Տէմ V. Langlois, Collection, II. Paris, 1869, p. 371.
 8 Տէմ Լ. Գարեգին, Հայկին Հին գրութիւն, Բ-
 ասլ. Վենետ. 1826, էջ 290:
 9 P. F. Martin, Introduction, II. Paris, 1864.
 10 J. Nirschl, Lehrbuch de: Patrologie und Patri-
 stik, III. Mainz, 1865, S. 231—33.
 11 Անգլ:

ժամանակը տակաւին անցած էր: Հազիւ վերջերս սկիզբ եղաւ մեր մասնագրութեան սկզբան միջին կէտերը լուսաւորելու Տամար՝ անաչառ վիճակներէ անցնելու ամենայն ինչ. եւ որչափ նորութիւնք սկսան յերեւան ելլել: Միամիտ վստահութիւնն այլ եւս սասանեցաւ, կասկաններն սկսան արգաքանայ, եւ ողջամիտ մասնաւսյող մը չէ կրնար այստե՛տեան առանց տատամսելու՝ ոտքը տակաւին չքննուած տեղ մը դնել: Քանի որ այս չկար, միամտաբար կը մոլորուէր, եւ երեւակայեալ ճշմարտութիւններ հաստատելու համար կը դիմուէր հեղինակներու, եւ ասնցմէ վկայութիւններ կը մուրացուէր՝ որոնք նոյն հեղինակներու էին:

Այնչի՛նք իբր Ե. դարու հայերէն լեզուի ծաղիկը ներկայացուցին Ոսկեդարեանք, որ քիչ շատ հակառակութիւն կրեցին ետեւ՝ այս օրս ընդհանրապէս ընդունուած է — գէթ տեսակներս պէտք է — եւ նորագոյն դիւտեր եւ համեմատութիւններ միայն զմայլմամբ կը ընուն զմարդանոր կանոնաւոր քերականութեամբը, ճկուն եւ հուժկու բացատրութեամբը: Իսկ գրքին բովանդակութիւնը:

Եղնկայ մասին եղած հրատարակութեանց մէջ առաջին անգամ Հ. Գարեգին Ա.² միտ դնել տուաւ թէ «Եպիփանու Հէրոնիմոսի գէմ՝ գրած մասերն մէջ՝ շատ տեղ Պարսից պաշտօնն եւ Մարկիոնի գէմ՝ խօսած տտե՛ն՝ համաձայն կը գտնենք զնա ընդ Եղնկայ» (— ինչո՞ւ ոչ՝ զԵղնիկ ընդ Եպիփանուս —) թէ եւ մեր «Պարսից պաշտօնն եւ Մարկիոնի» մասերուն մէջ՝ Եպիփանու եւ Եղնկայ համաձայնութիւնը տեղ մ'ալ չկրցանք գտնել՝ բաց ի Մարկիոնի կենսագրութենէն, որուն վրայ յետոյ:

Աւելի յաջող եւ արդիւնաւոր եղան Հ. Յ. Թորոսեան Ա. ի քննութիւնքն,³ որ Եղնկայ գովելի մասանց հետ՝ դիտել տուաւ նաեւ այս պարագան, եւ ի մասնաւորի Ս. Եպիփանու «ընդգէմ Հերոնիմոսոց՝ գրքէն բառական փոխառութիւնները, եւ տեղ տեղ Ս. Բարսուղի «Անգորէից մեկնութիւնէն», կախում ունենայլ: Հ. Թորոսեանի դիտել տուած Եղնկայ անկապակցութիւնը, շատ տեղ լսնշախակ խօսիլը եւ հակառակ եղբակացութեանց հասնիլը՝ (էջ 19)

առանց ընդօրինակողներու վրայ — ըստ սովորութեան — մեղքը բաձնալու, շատ պարզ կը լուծուէր, ե՛թէ կարելի երեւալ իրեն ննթաղըն՝ որ Եղնիկ պլեյալը աղբիւրներ ունի իւր գործը, զորոնք մերթ անարատ պահելով, մերթ համառօտելով եւ փոփոխելով յիշեալ կերպարանաց բերած է տեղ տեղ: Այս ննթաղութիւնը մեր յաջորդ տողերով՝ իրեւե իրականութիւն յերեւան կու գայ, եւ Հ. Թորոսեանի (էջ 200—1) յայտնած ուղեղ գիտողութիւններն իրենց մեկնութիւնը կը գտնեն:

Հ. Թորոսեան այս գիւտով ցուցուց յԵպիփանէ փոխառութիւնն Եղնկայ էջ 204 տող 6 էն մինչեւ 208 տող 6, եւ էջ 296 տող 18 էն մինչեւ էջ 297 տող 12, որ է ընդ ամենն հինգ էրեւ: Եղնկայ այս փոխառեալ կտորները դարձեալ յառաջ բերաւ Հ. Յ. Տաշեան,⁴ «Միաբանի» հրատարակած «Գիրք Տրեմուածոց» գրութեան վրայ խօսելու առթիւ:

Այս հինգ էջերու բնագրին գիւտը կարծես բառական համարուեցաւ, եւ հակառակ եղած ազգարարութեան՝ որիչ ընագիրներու գիւտն անհնարին երեւցաւ:

Հ. Թորոսեանի քիչ մ'ազատ քննադատական տեսութիւններն ու գիւտերն հաճոյ չերեցան Ա. Հ. Արարդան Սոմունճեանին՝ որ — այստե՛տեւ կարող ենք ըսել — Էրէն գովեստի ճառ մը (panegyrique) գրեց Եղնկայ վրայ,⁵ որուն ըստ օրինակ բնութեան, արձագանգը տուին Աղվեսաւու մու՛թ խորերը: Հ. Սոմունճեան յենցով Եղնկայ սա խօսքին վրայ, (էջ 22) թէ «Մե՛ւ հոբի եղե՛ւ է ո՛րչոյ Բորեխոսոց, եւ յոչ ուղեղ հայելիը ընդգիմակցան, ըստ մերու՛ տկարութեան ապականեալ Աստուծոյ շնորհան, միտել ի խորի ճառից» (չորից, — կ'ուզէ Հ. Սոմունճեան յաւելեալ տեսնել): Հաստատեց եւ ցուցուց, որ «տեսուչք եւ հովիւք եկեղեցւոյն չայոց» ժողովով եւ խորհրդով յանձնեցին Եղնկայ գրել իւր չորս ճառերը: — Այդ յանձնարարութեան անգոյութեան եւ այն ձեւով գովասանութեան՝ Եղնկայ բնաւ յարմար չըլլալուն՝ ինքն Եղնիկ պիտի վկայէ յաջորդ համեմատութեանց մէջ: Իսկ Հ. Թորոսեանի մասնացոյց ըրած Եղնկայ հինգ էջ փոխառութիւնն, զոր Հ. Սոմունճեան իբր թէ գժուարեալով տեսնելն ետեւ Եղնկայ գրքէն դուրս տեսնել

¹ Մենք Եղնկայ անուամբ միայն «ընդգէմ» (կամ Յանգիմանութիւն — Եղե) անորոց, որքը կը նկատենք: Վերջին ասաները իրեն արուած քանի մը գործերն, որոնց մեծագոյն մասին վրայէն ստուգելը ընդիլ է Եղնկայ անուանը, մեզ համար տակաւին քննելի են, եւ այժմ մեր նշմարն չուրս:

² ԱՅԳ, էջ 285, 5-6, 3: ³ Բ-պ-Վ-դ, 1899, էջ 14, 108, 199, 313, 385:

⁴ Հանգիս Մարտի, 1892, Թ. 10, 11: ⁵ ԱՅԳ, 1891 Թ. 8 (էջ 249-ը, Վերջին տող): ⁶ Բ-պ-Վ-դ, 1891, Թատուած Գեկուհի, էջ 12 սող 29: ⁷ ԱՅԳ, 1893, էջք 8, 161, 278, 329, 353:

ուզեց իրեն օտարմտու, Հանդերձ Ս. Բարդղև մասերով, իրաւամբ կը վերագործանէ Եզնկայ անձին՝ իրեն փորճիկ եւ աւելի աննշղ փոխառութիւն մը, Համեմատութեամբ մեծ եւ գիտակցական փոխառութեանց:

Ասկէ հինգ տարի յառաջ, երբ կրօնակից Հանգուցեալ († 1886) Հ. Բերովցէ և Սպենեանի՝ Ուսումն դասական հայերէն լեզուի, ձեռագիր աշխատարկութիւնը կը կարգայի, մտադրութիւնս գրգռեցաւ յէջն 175՝ Եզնկայ վրայ գրած սա խօսքէն. « Թեպէս եւ ի նախնի Հարց Եռանց կամ ի Մեթոդիոսէ եւ յայլոց ուրիշ ուրիշ անէ մտտենափոխ առանց կոչման ի «Յանգրիմանութեան» անդ, սակայն բոլորն է գործ Հանձարայ մատենագրին:» Ամփոլապէս աչքէ անցուցի Ս. Մեթոդիոսի գրութիւններն, որոնցմէ մտադրութիւնս գրաւեց *Περὶ ἀντιθεσεως* (Վասն անձնիշխանութեան) գիրքը, եւ առաջին ընթերցումը ցուցուց որ «Վասն անձնիշխանութեան», գործոյն յուշարէն թերի բնագիրն ամբողջ նոյն է Եզնկայ էջ 19 տող 8էն սկսեալ Հատուածներուն հետ: Քննութեանս շարունակութիւնն ուրիշ նոր աղբիւրներ ալ յերևան հանց:

Եզնկայ «Ընդդէմ աղանդոց», գործոյն կարգին համեմատ՝ խօսքնք սոյն աղբերաց վրայ:

1.

Արիստիդէս իմաստուէր Աթենացի:

Նշանոթ է բանասիրաց՝ որ 1878ին Վենետիկի Միսիթարեանց հրատարակած Արիստիդէսայ Ջատագովութեան հայերէն թարգմանութեան քանի մը փորճիկ հասակոտորներն որչափ աղմակ հանեցին գիտնական աշխարհի մէջ: Այս Ջատագովութեան ամբողջական ասորի թարգմանութիւնը J. Rendel Harris 1889ին գտաւ Սինայի լեռան կատարինեայ վանքին մէջ եւ հրատարակեց,¹ որուն հետ միասին ծանօթացուց J. A. Robinson նաև յուշարէն բնագրէն կտորներ՝ քաղուած «Պատմութիւն Բարդղևու եւ Յովնասիայ», գրքէն: Այնուհետեւ շատ բան գրուեցաւ Արիստիդէսայ Ջատագովութեան վրայ: Այս 1893 տարին R. Seeberg հրատարակեց ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը Արիստիդէսայ Ջատագովութեան՝ վրայ, եւ ասորի

թարգմանութեան գերմաներէն թարգմանութիւնը, եւ ասոր հետ «Բարդղևու եւ Յովնասիայ Պատմութիւնէն», յուշարէն բնագրին կտորները վերստին ի լոյս անեց:

Արդ այս Ջատագովութիւնը մեզ կը ներկայանայ իրեն գործ մը, զոր Եզնիկ ընթերցած է եւ «Ընդդէմ աղանդոց», գործոյն համար օգտուած եւ նաև փորճիկ մաս մը մէջէն քաղած է:

Արիստիդէս իւր Ջատագովութիւնը կը սկսի այսպէս, ինքը կը դիտէ երեւելի աշխարհը, որ կը շարժի. եւ կը սկսի շարժիչը փնտռել եւ շարժչին բնութիւնը: Այս շարժիչն Աստուած կ'անուանէ եւ անոր յատկութիւնները կը թուէ: Այնուհետեւ կը դառնայ մարդկան՝ զանազանելով բովանդակ մարդկութիւնը չորս խմբի, այն է Բարբարոս, Եջն, Հրեայ եւ Քրիստոնէայ: Ըսելէն ետեւ՝ որ Բարբարոսը մտորեցան եւ տարերքն Աստուած կարծեցին՝ Գ. Հատուածին մէջ Բարբարոսաց վարդապետութեան դէմ կը կռուի:

Եզնիկ իւր «Ընդդէմ Աղանդոց» գրութեան սկիզբ կ'ընէ նոյնպէս ՉԱստուած փնտռելով, եւ Ա. Հատուածին մէջ Աստուծոյ բնութեան յատկութիւնները կը թուէ: Այնուհետեւ Բ. Հատուածին մէջ կը սկսի Եռանց, հեթանոսայ, արանցի մտոյց եւ հերձուածողաց գրութիւնները քննել, այն է տարերաց բնութիւն ընել, որ կը շարունակուի Գ. Հատուածին մէջ:

Արիստիդէսայ եւ Եզնկայ գաղափարաց ընթացքը նոյն է երկու գրութեանց սկիզբը, թէ եւ չկայ բնու միսեւ այս Գ. Հատուածը նոյնպիսի բացատրութիւն մը, եւս առաւել նոյնպիսի խօսք մը երկուքին մէջ: Սակայն Արիստիդէսայ Գ. Հատուածին սկիզբը (էջ 14) այս հետևորութիւնք կու գան կը միանան, եւ ի սկզբան տեսնուած նմանութեան կամ նոյնութեան շատ տկար հաւանականութիւնք մեծապէս կը զօրանայ, եւ Եզնկայ Արիստիդէսէն օգտուած ըլլալը կը ստուգուի: Վասն զի Եզնիկ էջ 14 «Ձեռնոր պաշտօնիմք . . . խօսքէն սկսեալ մինչեւ էջ 16 . . . նորք սրբեմք», Արիստիդէսայ Գ. Հատուածէն քաղուած կ'ընէ եւ նոյն իսկ նոյն բառերով խօսքեր կ'անուո՞՞ փորճիկ ետեւաւորութիւն մը միայն ընելով:

1893. S. 159. Die Apologie des Aristides, untersucht und wiederhergestellt von R. Seeberg, *Ann. Seebergi* (էջ 235, 279) ըստ հաւանական է որ Արիստիդէս իւր Ջատագովութիւնը գրած ըլլայ իւր 140ին Ե. Գ. մասուցանելու համար Անտոնիոս Պիտ կոչսեր:

¹ Texts and Studies, edited by J. Armitage Robinson, Cambridge, 1891.
² Th. Zahn, Forschungen z. Geschichte d. neutestamentlichen Kanons, V. Theil, Erlangen und Leipzig,

Հետեւեալ Համեմատութիւնը պայծառ կը ցուրընէ մեր բանօր: ՋԱրխտիդէն կ'առնուր Seebergի ասորական թարգմանութեան բնագրէն զարար պարձերնով: Վասն զի Արխտիդէայ գրաբար ասորական թարգմանութեան ասորական թարգմանութեան նախնայ թարգմանութեան այս կտորն եւ շարունակութիւնը կը պակսի. իսկ զԵնէիկ՝ Վենիսիկի 1826ի ասպարութեան: Երկուքին բնագրերնքն ալ ամբողջ առանց մաս մը գուրթ թողու: Ես առջ կը բերենք:

Ա Ր Ի Ս Ե Ի Ի Ե Ս Ե Զ Ն Ի Կ (էջ 14—16):
(Տ. 1 838—347):

Գ. Արդ այժմ եկեալսք, սվ թագաւոր, ի տարերն իսկ, եւ ցուցցուք՝ եթէ յին ինչ նորս աստուածք, այլ արարած անցաւոր եւ փոփոխան, որ եւ բառ նմանութեան մարդոյ է. իսկ Աստուած անանջական է եւ անփոփոխ եւ անտես, թէպէտ եւ ինքն ասանէ զանանցն եւ փոխէ եւ փոփոխի:

2. Արդ, որ զերկիր Աստուած կարծիցն՝ անպէ՛ն ինկ մարդն. քանզի Իմիւր Ին է անկի եւ պէրն եւ զպէ եւ կարգութիւնն իւրոյն իւր իւր իւր իւր անանջ յին ընդունի. եւ է երբեք զանոգութեան լինի. քանզի եթէ որ պարզէ զՏոյ, մտանի. զի ոչ եթէ ի ինչոցոյ բուսեալ ինչ ինչէ բնաւ: Եւ զարեւայ, եթէ զուր ժողովալ ինչ ուրք ի վերայ երկրի, երկիր հանդերձ պողովքն իւրովք եղծանի: Եւ ասանիկ եւ մարդիկ եւ անասունք խիտ, եւ ինչունի յինքն զպատգութիւնն եւ զարինն սպաննելոյ, եւ փորեն եւ ինչուն զնա մտաւորք եւ լինի զիւր դիպանցն է՝ եթէ սուրբ, որանելի, երանելի եւ անփոփոխ բնութիւնն պայտիս ինչ իրս յինքն բնութիւնն: Վասն որոյ ասանք՝ եթէ ոչ է երկիր Աստուած, այլ արարած Աստուծոյ:

Ե. Կոյնպէս մարդեան եւ նրին, որք իրոյ կարծիցն Աստուած լինի. զի զուր ի պէտս մարդոյ է եւ ի բարեւ՝ իրս հնազանդի նման զի փոփոխի եւ առնալ զպատգութիւնն, եւ անցանէ եւ կորուսանէ զբնութիւնն՝ յորժամ ընդ իրս իրս երկրի եւ ի գոյնս գոյնս լինիցն, զոր ոչն առնէր: Եւ եւ ի ջրայ պընա գանայ, եւ ապեղութեամբ

մարդկան եւ անանջ եւ արեամբ պայտելոյ խառնեալ միւսորի 2. Եւ եւ յարեւաստուորայ անտի ի մի վարդ անփոփոխ, զի ինչ անտիկ ինչ անցս անցանցն է ի զիցի հակառակ իւրոց կամոց, եւ եկեալ հասանիցէ ի պարտեց եւ յայլ տեղս, որպէս զի առնայ զպընալն իւրոց. Իս որտես հանիցէ եւ սըրհիցէ զպընա պընալն ինչուն, եւ զպէտս մարդկան իուրոց:

Եւ զերեքն եւ զարտոյն պընալն ինչուն զընտրութեան:

Վասն որոյ չէ մարթ իւրոյ Աստուած լինիլ, այլ գործ Աստուծոյ է եւ մասն աշխարհիս:

Ծ. Կոյնպէս եւ ոչ սակաւ ինչ մարդեան՝ որ իրոյ Աստուած լինիլ կարծիցն, զի եւ այս ի պէտս մարդոյ արարած եւ ի բարեւ՝ իրս հնազանդի նման, որպէս ի պատմաբանութիւն կերպրոց եւ զարբերութեան եւ այլոց իրոց, որոց գեամբ իսկ է Մեծփայտելութիւն քա. քանզի հարբարում օրինակաւ խառնուի է եւ երբեք:

Եւ 15^{րդ} կամ զհար, որում եւ զգրք իսկ երկրորդ ասորիկ կարգաց յարինին, զի յորժամ կամիցն վախցեալ

4. Այլ, եւ են որ զԵնէիկ հնազանդի վասն գրեղնի Աստուած լինիլ տապին. այլ եւ սորս մարդեան: Քանզի զի յայտ իսկ է մեզ՝ եթէ հնազանդ ի ծառայութիւնն այլոց են, եւ Բիթ Գալիս Երուսաղէմ ի Բիթ Գալիս հրահանու պիտի որ ի պատմաբանութիւնն կարծեաց զիստ. քանզի վասն մարդոյ արարած Աստուծոյ, որպէս զի իուրոցն զպէտս ծառայ եւ պտոց եւ սերմանց, եւ վարդին զնա ի ծովո՞ւ՝ որ բերէ զոր ինչ պիտոյն ինչ մարդոյ, անտի սըր գտանին՝ անգր ուր ոչ գտանիցն, որով եւ ինձամ ասանին մասանց աշխարհի:

Եւ 16^{րդ} եւ յորժամ կամիցն խառնուիցէ՝ որ կամ զպէ՞ որ

Բիթ Գալիս Երուսաղէմ հրահանու, եւ Բիթ Գալիս ի Բիթ Գալիս աստուած:

Ե. Եւ քանզի հորն երբեք երբեք անէ եւ նուազէ, է արեք զի շահս անէ, եւ այլ ուրեք կաս՝ բառ անհարաբութեան այնք որ վարեն զնա: Եւ ասանիկ եւ մարդիկ կարող են ծառայիլ ինչ գործեց կարել զնա եւ փակիլ, զի հարկանիցէ նոցա զծառայութիւնն՝ զոր պահանջինն ի նմանէ: Եւ անինն ինչ չէ ինչան հորն եւ ոչ ի իրս: Վասն որոյ զմարթի զհորն Աստուած ասել, այլ գործ Աստուծոյ:

Եւ 16^{րդ} [Չնայող պաշտոնէն...] զի ինչ, որը համապաղ բերէ, եւ քանզի խիտն եւ զպէ զիւր եւ զանոգ փորցն է Եւ հիւստէ:

Կամ զհար՝ զոր համապաղ բնիցն է եւ զանուրութիւնն նոցա ի ծանոտահարութիւնն ի փորի մերում զարեւոյցանիցն:

1 Տ. — Seebergի Հրատարակութիւնն: 2 84. անի՞ որ:

1 Եղիկ բնագրին յՈՍՏԻ քառք որ կը թարգմանէ, ինչպէս նաեւ յԵՄ 10, 13, 16, 17 եւն. իբրեւ հորժամ կամ ընտան օրոյ: Արդին ինքն այս քառիս նշանակիս իմաստ ներսուն միս գնէ, կու սայ յԵՄ 90:

Չ. Սոյնպէս եւ որ շտիտիւնը Աստուած ինչեւս ասացին, մարտեցան: Չ. ասացին զարեգակն զի Ի հարկե ուրաք շարժե եւ շքի եւ ընթանայ, եւ որ թիլլ, կանտ եւ ինան, եւ որպէս զի ինչուս ցանկեղ գորշը քոյս բուսոց եւ տնոց եւ ամենայն ի մէջ օրոյ որ խառնեմք է ինքեմք, զամենայն բոյս որ ի վերայ երկրի: Չ. Դա եւ յընթացն ունի ինչ մասն Համարող ընդ այլ սասանքս եւ թեւ պէտ մի ինչ է ի բնու թեանն, այլ ի բազում իրս խառնի բոս պահանջելոյ օգտի եւ պիտոյից մարդկան: եւ այն ոչ բոս ի բոց ինչ կամայ, այլ բոս կամայ պիտրիկ որ վարեն զիս: Եւ վասն արեորիկ չէ հնար թէ արեորակն Աստուած կցէ, այլ գործ Աստուծոյ:

Ս. Սոյնպէս եւ Լ—ի եւ աստեղք:

Ի 1415
Չ. Կայն պատրիկեկ Լ—ի Ի—ի, որ մերթ կոյն ի բրեւ զիս ապա եւ պասն յոր կարգեաց. հասանելոյ, եւ մերթ ինքոյ զօղէ ի բրեւ զարհուրայ, եւ տայ տեղի խառնել ինչ զմիջոց ի մեծ տանն. եւ ընդ ժամանակ ժամանակս ի խառար դառայլ առ ի յարկմանութիւն եւ յամբ ի բոցն պայտանեկց. յայս արարեայ եթէ չեմ՝ եւ արժանի պայտաման, այլ այն՝ որ զիս եւ զամենայն պիւ լուսնուր պահէ եւ զայդ զօղեց ցանկ՝ եւ երբեք երբեք խառարցուցանէ, եւ իբրեւ խառն քարանդակ տեղեւնն բողբէ՝ եթէ Չեմ՝ արժանի պայտան տակոյ այլ պաշտան հարկանելոյ:

Կամ զԼ—ի՝ որ ամոյ ամոյ հիւանի, գրեթէ եւ մեանս, եւ ապա սկիզբն ունաւ կենդանանայլ. զի քեզ զարու թեան օրեմակն նկարեց:

պատուարկ սուրբնան եւ գիշերոյ, իսկ թէ՛ զլուսնն աստուած սանն, սուս են. զի Լուսնն ի պէտս աշխարհի արարան Աստուծոյ, եւ ունին զգոյլումն եւ զպակասումն այլ եւ զգոփոխումն, զի վերանան եւ ցլուսանան: Եւ թէ զԼուսնն ասն աստուածս, եւ ոչ այնու ճշմարիտ են. զի Լուսնն եւս ի պէտս մարդկան արարաւ: Անի լոյս եւ զերմութիւն, այլ Լուսնն ի լըլլ շինանի եւ խառարից

կենդանեաց արարան Աստուծոյ, որ արբուցանեն զերկը, եւ զարկն ապականին նեկեղակ եւ Լուսնից: Եւ Լուսնն ու կէտս մեր արարան, որ զարմար եզր վարի եւ սպասարե մեզ. եւ ի պակասել կերպն, շինանի եւ պակասել: Սոյնպէս եւ հողի եւ ամպի ի պէտս եւս այլ մարդկանց արարան, եւ ոչ ինքեանց երկն. եւ պակասարցոյ են, յորեկոյմ զպակասելով օգուլ եւ վառան, զերեանց սկարու թիւնն ցուցանելով: Եւ երկրն եւ երկր ոչ ինքնին երկայ, եւ որ ի նոսա գեառեց ինչ եւ անշուշտ. այլ Աստուծոյ արարան եւ ապակասեցոյ են: . . . Չ. Երկրն եւ երկր եւ ամենայն զարդ նոցա Աստուծոյ արարան յոյնէ: եւ չեն աստուածք տարբեր ամենայն, այլ արարածք հասարակաց արարողն: Արարածք են Աստուծոյ եւ լուսնուր: արեգակն եւ լուսնն եւ ստեղծք ամենայն, որք ի բնանց փոփոխմանն ցուցանեն զերեանց պատաստութիւնն բոս սահմանելոյն այլ եւս արարածքն:

Ինչպէս համեմատութիւն կ'երեւայ՝ Եջիկ Արիստիդեսայ Ջտառոգովութեան արեգական եւ լուսնայ մասը բնագրին նախորդ մասերէն յառաջ անցուցած է, բայց թերեւս ոչ կամու: Ասան զի, բայց անկէ՝ որ Եջիկ այս կարգի օրեմակներու մէջ արեգակն օւ լուսինը նախ կը յիշատակէ միշտ, ինչպէս էլ 10¹¹, 11¹⁶, 13², 14¹, նաեւ Արիստիդեսայ այս կտորին ուրիշ մէկ փոխառուն ալ՝ հեղինակն «գաստութեան Յովասափայ եւ Բարզամու» Եջիկայ կարգն ունի: Ս. Գր. Լուսնուրիկ համարուած Թոմսիտոգոթոմին մէջ կը բայնմ Արիստիդեսայ նոյն կտորը փոխառեալ բայց Արիստիդեսայ կարգու: Այս երկուքն ի միասին այստեղ կը դնեն: «գաստ. Յովասափայ եւ Բարզամու» հայերէն հին համառօտեալ թարգմանութիւնն Աստուայ, ձեռագիր մեր Մտորն. թ. 895, Թաճասայպոթոմա՝ ապ. Վեներտ. 1838, էջ 26—7:

ՊԼՏՄ. ՅՈՎԱՍՓԱՅ ԵՎ ԵՍԻԿԱՆՊԵՏՈՒՄ.

«Եւ որք մարդեան ի ճշմարտութեան անտարբարութիւնն Աստուծոյ կայ մայ ի վերայ նոցա: Չ. գաստրի ամենայն աստուածս արարան, զի նա արարաւ Աստուծոյ կարգեալ ի ձեռապայութիւն աշխարհիս:

Եջիկայ սկիզբն մինչեւ էլ 19 տող 8՝ աղբեր մը գոյութիւնը քակուելն չենք կարող դրապէս հաստատել, բայց ի Արիստիդեսայ յիշեալ մասն եւ Ս. Բարդի Տեաեւտեղ մասն, որուն մտադիր կ'ընէ Լ. Յ. Թորոսեան՝:

Ս. Բ Ա Ր Ս Ե Ղ Ե Ջ Ն Ի Կ
Ե 55¹ Ե 8¹¹
Եւ թողովեաց համարեաց զիս (չեւոր) զի անտի սկուռն զյտնիշնաբուիք թեանն՝ որ յորք զիս նախն անպարտ եւ ոչ պակասն: Ե 70¹⁷ Ո՛վ էջէ՝ որ չեպեալ ստեղծեց զարարուելու մե արեղոց. . . եւ կամ որպիսի շոմարանք էջն, որ հասարակ բոլինն եւ ոչ սպանն, եւ ի յամանինն զարդութիւնն եւ ոչ պակասն:

Սոյնպէս Թոմսիտոգոթոմի եւ Եջիկայ մէջ՝ երեք տեղ նոյնովութիւն կը գտնենք, բայց ի վերոյիշեալն, որոնցմէ մէկը պիտի յիշատակենք վարը Միթոդիոսի եւ Եջիկայ համեմատութեանց մէջ: Իսկ երկուքն այստեղ կը դնենք, մտադիր

1 Բնագրին ստորոտ:
2 Բնագրի մէջ, անդ:

1 Բնագրին ստորոտ:
2 Գ. Կ. Ե—ի:

ընկնող՝ որ ըստ մեզ անընթաց է թէ Ես-մե-
գորս-մի՛ Տեղեկանք եզրկէն օգտուած ըլլայ:՝

Ե Զ Ե Ի Կ

ՅԱՆԱԽԱՆՊԱՏՈՒՄ

Է 63¹⁵

Էլ 25¹⁵

Չմէ՛ չար բան զո՞վ կոչ-
ջէ, եւ ի՛նչմանէ թե՛րակէ:

Է ի՛նչ է եւ ի սուրճան՝
իրաց ինչ ի օգուտ որդեկ
յո՞ւնչն, — եւ, զթե՛րակէն:

Է 68¹⁵

Էլ 29¹⁵

Այնպիսի ինչ չար ի գա-
ղանցն բնութեանք ոչ
գոյր... այլ յետ յանցա-
նէնց մարդնք զՄատուց
պատու երանանք՝ առաւ-
նեմա զարժանքնցնցիք, առ
ի չհարարանալոյ չողոր-
նին՝ որ ի չողոյ կեղեւ եւ
ի չող զառնալոյ կեր իւ
առանցն շինապարտու-
թեան գաղանցն մարդոյ
պիտու հարմարս եւ ըն-
տելութիւնս վկայէ: Չի
անց զգոյն կորնէն անու-
ցանէ, եւ իբրեւ զան կո-
րեւո՞ առ բնութեանք ըն-
րոյ անն անկանին: Իւ
մեւն զառնուտ կորնէ
մտոցնայ ամէ ի հարմար
եւ ի բնին, մինչեւ պա-
տել զնուտնիւնեան. եւ
կի՞նչ այլ որ ի նա հուզ
զայցէ, չմուսնակ զբարս
գաղանութեանն՝ ի վերջ
յարձակի. եւ նորս սու-
ցան զպանին իբր շան
ցանուցանէ յանասա գա-
ղանութեանն: Եւ ոչ որ
զարդ թո՞րն անուցնայ
կարս իւ ուսուցանէ, եւ
նանկնցոցնայ բարոց
մարդկան՝ զպաշտարարն
ցամուսնէ:

Չի կի՞ն ոչ եր աս
Տեւան ի վերայ (Կալանչ),
աննեքան զնկ պատա-
կէին: Եւ ուր ուրք Թա-
սիցն զնկ յերկիւր ի Կա-
տուց շարժեն. զի վերա-
բերայ ի Տեղեկութեան՝
յուսպնութեան վարս
կուտարտու օրնս: Չի եւ
զայցող ոչ կի՞ն բնու-
թեանք կեղեկ շարք, որդե-
կէնս գաղանանս, եւ մա՛հ
զորնէ աննասթիցն եւ
վերս:

Ասկայն Արիստիդէայ յիշեալ մասին նոյնու-
թիւնը եւ մանաւանդ էլ 19 տող 8 կն սխեալ
կցած մեծամեծ փոխառութիւնք եւ փոխառու-
թեանցս եղանակը կու սան բանաւոր կասկած
մը՝ նաեւ հզօրկայ գրոց սկզբան այս մասերու աւ-
բողջացուցիչ աղբեր մը գոյութեան:

(Ըր-բուն-իլ-ի) Է, Գ. Զ.



1 Ես-մե-գորս-մի զիբք տակաւն գաղանցն մնն է
որ չէ լուծուան: Քիթթիբը շայն Ս. Մեթրոպոլ զորն կը
համարի (Nirehil's Lehrbuch d. Patologie u. Patriatik, III, Mainz, 1885, էջ 219): Թե՛ւ Neumann (Versuch einer
Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836, էջ 15)
եւ ամէ անպա J. M. Sebnid (Leben und Lehren des
H. Gr. des Erleuchteten, Regensburg, 1872, Երանաշարան,
էջ 8) կը հաստատեն թէ Ես-մե-գորս-մի յունարն
մասինք փոսիք ազգայն մասնագորարան կը գտնուի,
անկար ոչոք մննն եւ համարենք՝ de Montfaucon խոսքը
(St. J. Chrysostomi Opera omnia, Parisis, 1735, XII, էջ
82.) եւ ուր (c.) որուն վերջ կը յնեն Կարման Թայն հարբերն
նրանց համար է, ինչպէս յայտն է (ԱՅԳ) Կան. ձեւ. —
Արդեն Ես-մե-գորս-մի անի կեանք՝ զորնք Ե. գորս-
կեանէ կարճ ժամանակաց կը վերաբերին:

Չ Ե Ն Ո Ր Գ Լ Ը Կ
ՔԱՆԱՊԱՏԱՐԻԹԻՆ:

(Ըր-բուն-իլ-ի Ե-Գ-Լ)

]] Ինչպէս քաղաքական հակառակորդ արժանա-
հաւատ անգիկոթ իւրեներին, նաեւ զիտմանք, յան-
գէտս մեւանալով սոցա մասին — ընտը նկարա-
գրկեց Տաշաղաքուր Աշտիշատը՝ թնա չէ սիշում
ոչ Աւաշարդին կամ Հերազնին, ոչ Անաստին եւ
ոչ Ասողան կամ Արփորիտին: Գորս փոխարեն նա
այսպիսի առապել է պատմում: Աշտիշատը
կային կուտեր, որոց պաշտանանները — քարակեր
«սեւք կին եւ դիտուար եւ զարդարանալք», զի ջե-
ղով ի ՀԻՊՈՂԷ կին: Բանդի եւ կուտնք որ յայս
անգղջ կին պատմանն այն է, — կրկու եղբայր՝
Գիտանէ եւ Գեւորտը հնդիկ իշխաններ՝ փախչելով
իրենց Գիտարքէ արքայից, պատասան են դնում
Հայաստան՝ մեր Ազգաբարձի մաս: Աս պարզ եւ ուժ-
է նոցա Տարոս գաւառը՝ ուր նոցա քաղաք են լի-
նում՝ եւ կրկու՝ Ակալար: Տասնասէ հինգ պարթ
անցնելուց յետոյ Ազգաբարձի արաննել է արախ
(չէ յայտն ինչու) երկու եղբայրներին, եւ իշխանու-
թիւնը յանձնում է նոցա երեք արւուց — Գուս-
տին, Մեղրտին եւ Հուտնին: Սոցանից իւրա-
քանիւրք նախ եր անուամբ անն շինկելով (Կու-
տաս, Մեղար, Հուտնա), — այնուհետեւ «հա-
վատուն» Բարքէ լինան վերայ ընդհանուր ոյժե-
րով պատասակերս են կանգնում, եւ այնուամբ
եւս երկու պղնձեայ կառքեր են հաստատում՝
մեկը յանուն Գիտան եւ այլ միւրը՝ յանուն
Գեւորտի: Արքայի սպան յանձնում նոցա
սպասարտութիւնը: Գիտան էս, աւելանում է
Չենք, զի զի սաւուր էր Եւ վասն այնորիկ նորս
պաշտանութիւնք գէւոր էին թողնելով յոր հրամայեայ
իշխանն (Կ) կարել: Չի ազնու այն յորժամ ի քրի-
տոս գարանն, չէին կատարեալ ի հաստուն եր-
զՄայրնին օրնուն չէին իսկ յայտնի սնել, այլ իս-
բուութեանք զայս հարեցան. Ժամ միայն թողու-
ի ի շիւտե մանկանցն, զի զայն տեսեալ՝ ինչոցն
զպատուն պղնձութեան իւրենց Կ:

Ասկայն ողբան արժանահաստս է Չենքի
պատմածը: Նախ՝ Արիստի-
դէայն մասին Ազգաբարձի օրով — ոչինչ յայտնի չէ. ոչ
որ այդ մասին ոչինչ չէ յիշում: Ըստ հաստատան
է թիւում ինն ենթադրել, որ Չենքի՝ գնասոր
քրքրի եւ Յատուր մանուկները զոյրք քաղիչ է
Բուզանից հարգարան հեռաբարձան ազգային
սովորյթի նկարագրից. — «բա մանկութեան
օրնին, բա կի՞նչ Հայոց, սաւում է արժանահաստ
պատմադրի, օրն էր զգլուխ մանկուտն» (գեր-
ծել), այնպէս ի ժամանակին (Գի գարուն) գեր-
ծեալ էր զգլուխ մանկան Արտասաղայ (Մամի-
կեայ) եւ ցոսն (ժամ) էր թողեալ եւ քեւ ար-
մակեալ: — Այս ընդհանուր ազգային սովորու-
թիւնը մասնաւորէ է Չենքը քրմական զարթ
վերաբերմամբ, եւ բա ընդ քաղաքականութիւն սուրեւ
նորսն թե՛րեւս մասամբ հինն առնելով իրեն՝ բա

1 Գիտ-ք, էջ 86.
2 Բուտն-ք, Գ. Ե. Ե. Գ. Լ. 43: